

Міждисциплінарний підхід до вивчення звукозображальності

І. В. Малинюк

Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: irina.malinyuk@gmail.com

Paper received 18.10.19; Accepted for publication 03.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-210VII61-08>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню основних підходів до вивчення звукозображальності. Здійснено огляд науково-популярного апарату фоносемантики та психолінгвістики, охарактеризовано основні проблеми, якими займаються ці науки.

Ключові слова: Звукозображальна лексика, звуконаслідувальна, звукосимволічна, фоносемантика, психолінгвістика.

Вступ. У зв'язку з посиленням інтересом до мотивованості/немотивованості мовного знака (С. В. Воронін, А. М. Газов-Гінзберг, О. П. Журавльов, А. А. Калита, В. І. Кушнерик, В. В. Левицький, О. О. Леонтьєв, Н. Л. Львова, Ю. Л. Маленовський, Л. І. Мацько, А. Б. Михальов, О. В. Найдеш, Є. Д. Поліванов, Л. П. Прокоф'єва, В. О. Скалічка, С. С. Шляхова, Н. Müller, J. Orr, E. Sapir, I. K. Taylor, D. Westermann) у центрі лінгвістичних досліджень постає *звукозображальна система мови*, зокрема її дві підсистеми – *звуконаслідувальна* (акустичний денотат) і *звукосимволічна* (неакустичний денотат).

Звуконаслідувальна лексика – це предмети, явища, процеси зовнішнього світу, які здатні продукувати звуки. Іншими словами, фіксується закономірний зв'язок між фонемою слова і звуковою ознакою денотата, що лежить в основі номінації.

Звукосимволічна лексика відзначається наявністю закономірного, недовільного, фонетично мотивованого зв'язку між фонемами слова і закладеною в основу номінації незвуковою ознакою денотата. Звукосимволічні слова (ідеофони, образні слова) здебільшого позначають різноманітні види руху, світлові явища, форму, величину, віддаленість об'єктів, міміку, фізіологічний та емоційний стан людини. Денотатом імені даної категорії є предмети, явища, процеси навколишньої дійсності, не здатні до породження звуків [6, с. 40].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що вивченню проблеми взаємозв'язку звуку та смислу присвячено значну кількість праць вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. У плеяді зарубіжних науковців важливе місце посідають Л. Хінтон, Дж. Охала, М. Магнус, А. М. Газов-Гінзберг, С. В. Воронін, О. П. Журавльов, А. Б. Михальов, С.С. Шляхова, І. Ю. Павловська, Л. П. Прокоф'єва та інші. Серед українських науковців цією проблематикою займалися В. В. Левицький, В. І. Кушнерик, А. А. Калита, Н. І. Львова. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, чимало теоретичних і практичних аспектів проблематики залишаються дискусійними та потребують подальших досліджень.

Мета. Аналіз основних підходів до вивчення звукозображальності.

Викладення основного матеріалу. У 1982 році монографія С. В. Вороніна “Основи фоносемантики” задекларувала важливі положення нової мовознавчої науки, що зародилася на межі фонетики та семантики. Науковець зазначає, що *фоносемантика* сприймається як наука, яка народжується та утверджується на стику

фонетики (за планом вираження), семантики (за планом змісту) та лексикології (за сукупністю цих планів) [1, с. 28]. Об'єкт фоносемантики – звукозображальна (тобто звуконаслідувальна та звукосимволічна) система мови. Предмет фоносемантики – звукозображальна система мови в пантопохронії. Терміном “пантопохронія” (“пантопія” + “панхронія”) позначається сукупність двох підходів до розгляду мовних явищ взагалі та явища звукозображення зокрема – підходу з позицій “топічних”, тобто просторових, і підходу з позицій “хронічних”, тобто часових. “Хронія” – точніше, “панхронія” ґрунтується на традиційному синхронічному й діахронічному аспектах, а також генетичному аспекті. Під терміном “пантопія” слід розуміти розгляд мовних явищ як одного якого-небудь мовного ареалу, так і будь-якої сукупності мовних ареалів, останнє передбачає типологічний розгляд мов [3, с. 99].

Мету фоносемантики в загальному вигляді можна сформулювати як дослідження звукозображальної системи мови, в деталізованому вигляді – як вивчення звукозображальної системи мови на емпіричному й теоретичному рівнях і побудова загальної теорії цієї системи, що достатньо повно, послідовно й несуперечливо пояснює складні явища й процеси звукозображення в пантопохронії та наділена необхідними евристичними можливостями. “Мета фоносемантики, – стверджує С. В. Воронін, – це вивчення звукозображення як необхідного) суттєвого, повторюваного і відносно стійкого недовільного фонетично (примарно) мотивованого зв'язку між фонемами слова і покладеною в основу найменування ознакою об'єкта – денотата” [1, с. 22]. Отже, властивістю на основі якої конструюється ця система, є звукозображальність, або фонетична (примарна) умотивованість.

Звукозображальність – це властивість слова, що полягає в наявності необхідного, суттєвого, повторюваного і відносно стійкого недовільного зв'язку між фонемами (непохідного) слова й покладеною в основу номінації ознакою об'єкта-денотата (мотивом). Якщо фонетика, фонологія мають відношення до вивчення звука, семантика (семасіологія) – до вивчення значення (смислу), то фоносемантика займається тим, що традиційно називається “зв'язком між звуком і значенням” [1, с. 50].

Основні завдання фоносемантики полягають у вирішенні таких важливих проблем, як особливості звукозображальної системи в цілому; звуконаслідувальна та звукосимволічна підсистеми, параметри, класи і типи звучань; будова звукового денотата; універсальна класифікація звуконаслідувальних слів,

їх типологія; відображення ознак звукового денотата; звукообразальні функції фонем звуконаслідувального слова; критерії виділення звукосимволічного слова; типологія звукосимволічних слів; відображення ознак незвукового денотата; звукообразальні функції фонем звукосимволічного слова; звукосимволізм у граматиці; звуконаслідування і звукосимволізм на рівні тексту тощо.

Систематизація знань є обов'язковою стадією у розвитку фоносемантики, що забезпечує перелік тих завдань, які необхідно буде вирішувати у майбутньому. Нині накопичено певний теоретико - експериментальний матеріал у цій галузі, який описується у різних ракурсах і потребує системного аналізу для створення цілісної картини функціонування фоносемантичних одиниць у різних мовах світу.

Проблема дослідження взаємозв'язку "звук-зміст" надзвичайно багатогранна й неоднозначно висвітлюється в психолінгвістиці. Термін *психолінгвістика* вперше використав американський психолог Н. Пронко у статті "Мова та психолінгвістика" (1946 р.). Проте це поняття отримало точний зміст і стало означати наукову теорію лише після Міжуніверситетського дослідницького семінару, організованого відомими американськими психологами Дж. Кероллом та Ч. Осгудом, а також відомим лінгвістом та етнографом Т. Сібеоком [4, с. 61-68]. У роботі цього семінару взяла участь велика кількість учених-фахівців з різних галузей лінгвістики та психології, зокрема, К. Вільсон, Дж. Касагранде, Е. Леннеберг, У. Леопольд, Дж. Лотц, Л. Ньюмарк, Е. Уленбек, Д. Уокер. Грунтовним та суттєвим виявився результат їх сумісної праці – книга під назвою "Психолінгвістика". Нарис теорії та дослідницьких проблем, у якій автори викладають теоретичні основи психолінгвістичних досліджень, визначають місце психолінгвістики серед інших наук і показують зв'язок між ними, а також окреслюють основні практичні завдання у галузі експериментального дослідження мовленнєвих явищ і пропонують шляхи подальшої розробки відповідних проблем. Необхідно зазначити, що книга мала великий успіх і стала потужним стимулом для міждисциплінарних лінгвопсихологічних досліджень [7, с. 5].

Автори монографії спираються на будову процесу мовленнєвої комунікації за математичною теорією зв'язку. Ч. Осгуд безпосередньо пов'язує появу психолінгвістики з використанням методологічних схем аналізу комунікації, створених у теорії інформації та кібернетиці. Указуючи на джерела формування в психолінгвістиці уявлень про засоби аналізу (мовленнєвого спілкування, процесів виробництва та сприйняття мовлення, мовленнєвого матеріалу, Ч. Осгуд не випадково на першому місці називає модель процесу комунікації як схему аналізу мовленнєвого спілкування людей. За Ч. Осгудом, психолінгвістика, що досліджує в межах теорії інформації процеси кодування та декодування повідомлень, є складовою частиною теорії комунікації, у якій аналізується мовленнєве спілкування комунікантів: "Психолінгвістика вивчає ті процеси, у яких інтенції тих, хто говорить, перетворюються у сигнали коду, прийнятого у даній культурі, і ці сигнали перетворюються в інтерпретації тих, хто слухає. Іншими словами, психолінгвістика має справу з

процесами кодування та декодування, оскільки вони співвідносять стан повідомлень зі станом учасників комунікації" [9, с. 4].

Американська психолінгвістика розглядає семантичний аспект звуків мови під різними кутами зору, які оперують терміном *фонетичний символізм*. Представники теорії відношень, наприклад, стверджують, що значення фонетичних форм мовних одиниць відповідають референтним значенням цих одиниць. За асоціативною теорією, завдяки мовному досвіду окремі слова створюють узагальнювальний ефект, який можна інтерпретувати як певне значення звукової оболонки слова безвідносно до референта. Синестетична концепція звукового символізму передбачає аналіз відповідностей між референтами і синестетичними ефектами, викликаними звуками мови.

Сучасні психолінгвісти будують свої докази на точних психометричних та лінгвістичних експериментах із застосуванням апарату теорії ймовірності та математичної статистики. Так, Р. Браун і Р. Наттел [8, с. 441-445], аналізуючи відгадування інформантами змісту антонімічних пар з невідомої для інформантів мови, встановили, що, якщо фонетична оболонка (форма) слова відповідає його лексичному значенню, то ймовірність правильного відгадування статистично суттєво відрізняється від випадкового. Таким методом було досліджено багато мовних сімей, і виявилось, що їх можна об'єднати у групи за ознакою спільності фонетичного значення. А. Квінк досліджував моменти збігу значення беззмістових, умовно створених звуко - комплексів та асоціацій, які виникають у людини під час пред'явлення їй певного об'єкта [2, с. 111]. М. Майрон, ведучи пошук фонетичного символізму у різних мовах, виявив, що при оцінці інформантами беззмістовних складів результати корелюють. Однак результати цих досліджень не остаточні. Вони більше характеризують психологічні аспекти звукової мови, аніж дають лінгвістичний аналіз фонетичного значення; вивчають лише окремі аспекти семантики звуків, а не систему значень звуків мови щодо семантичної системи слів тощо [2, с.112].

Дослідження процесів функціонування свідомості – психічних процесів, що складають психологічний механізм різних актів мовленнєвої діяльності, зокрема пізнавальних та мнестичних, здійснюється за допомогою *психолінгвістичних методів*. Їхніми основними властивостями вважаються тривалість та порядок здійснення різних пізнавальних (сенсорних, перцептивних, розумових) і мнестичних (запам'ятовування, збереження, відтворення) процесів; особливості їхнього змісту, тобто обсяг і характер інформації, яка обробляється у процесі реалізації фонетичних, лексичних і граматичних компонентів мовленнєвих актів, адекватність цієї інформації, усвідомлення та неусвідомлення процесів, їхній продуктивний і репродуктивний характер, спрямованість пізнавальних процесів, увага та її властивості (розподіл і переключення) [5, с. 113-114]. До методик, що ілюструють застосування психолінгвістичних методів вивчення різних властивостей пізнавальних і мнестичних процесів, на основі яких здійснюється мовленнєва діяльність на змістовному і формальному рівнях, відносять такі методи: асоціативний

експеримент, метод класифікації (“сортування”), метод суб’єктивного шкалювання, метод семантичного диференціала (вербальний та невербальний), метод об’єктивного шкалювання, метод кластерування тощо. Важливою особливістю означених методів є їхнє широке використання при семантичному аналізі значення слів або вивченні змісту когнітивних процесів у галузі семантики. Додамо, що новонароджена фоносемантика, у свою чергу, запозичила психолінгвістичні методи дослідження, які активно застосовують лінгвісти

при встановленні семантичних зв’язків значень; при цьому найширше вживаними виявляються метод семантичного диференціала та асоціативний експеримент.

Висновки. Таким чином, у лінгвістиці звукообразальна лексика постає предметом дослідження фоносемантики і психолінгвістики. Результативність сучасних досліджень фоносемантизму полягає у розширенні та розвитку міждисциплінарних зв’язків фоносемантики та психолінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронин С.В. Основы фоносемантики. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та. 1982. 224 с.
2. Журавлев А.П. Звук и смысл: Кн. для внеклас. чтения учащихся ст. классов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
3. Кушнерик В.І. Фоносемантизм: гіпотези і факти. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 420 с.
4. Ниrop К. Звук и его значение // Сборник по теории поэтического языка. – М.: Прогресс. – 1916. – №1. – С. 61-68.
5. Основы теории речевой деятельности / Под. ред. А.А. Леонтьева. – М.: Наука, 1974. – 368 с., с. 113-114.
6. Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике: [монография] / Г.Г. Почепцов; [сост., общ. ред. и вступ. статья Ирины Шевченко]. – Винница: Новая книга, 2013. – 360 с.
7. Психолінгвістика за рубежом. – М.: Наука, 1972. – 188с., с. 5.
8. Brown. R. Methods in phonetic symbolism experiments / Roger Brown, Ronald Nuttall // Journal of Abnormal and Social Psychology, 1959. – P. 441–445.
9. Osgood Ch., Suci G.J. and Tannenbaum P.H. The Measurement of Meaning, – Chicago, 1967. .– 346 p.

REFERENCES

1. Voronin S.V. Fundamentals of phonosemantics. L.: Publishing house of Leningrad University. 1982. 224 p.
2. Zhuravlev A.P. Sound and meaning: a book for extracurricular reading for high school students. - 2nd ed., rev. and add. - M.: Education, 1991. – 160 p.
3. Kushnerik V.I. Phonosemantism: hypotheses and facts. - Chernivtsi: Books - XXI, 2008. - 420 p.
4. Nirop K. Sound and its significance // Collection on the theory of poetic language. – M.: Progress.– 1916. – No. 1.– P. 61-68.
5. Fundamentals of the theory of speech activity / Edited by A.A. Leontiev. - M.: Science, 1974. - 368 p.
6. Pocheptsov G.G. Selected works on linguistics: [monograph] / G.G. Pocheptsov; [compiled, general edition and introductory article by Irina Shevchenko]. - Vinnitsa: New book, 2013 .-- 360 p., P. 40.
7. Psycholinguistics abroad.- M .: Science, 1972.– 188s., P. 5.

An Interdisciplinary Approach to the Study of Sound Imitation

I. V. Malynyuk

Abstract. The article is dedicated to the investigation of the main approaches to the study of phonetic symbolism. The article focuses on the overview of research in the field of phonosemantics and psycholinguistics, outlines the scientific conceptual terms and the main problems that phonosemantics and psycholinguistics deal with.

Keywords: *phonetic symbolism, sound symbolism, sound imitation, phonosemantics, psycholinguistics.*